

**ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. Г.С.СКОВОРОДИ**

Кононова Жанна Олександрівна

УДК-882

**В.ШЕКСПІР У ТВОРЧОМУ СВІТІ
Б. ПАСТЕРНАКА**

10. 01. 02 – російська література

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Харків 1998

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди.

Науковий керівник : доктор філологічних наук, професор
Фрізман Леонід Генрихович,
завідувач кафедри світової літератури
Харківського державного педагогічного
університету ім. Г.С.Сковороди.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Гусев Віктор Андрійович,
завідувач кафедри російської літератури
Дніпропетровського державного університету;

кандидат філологічних наук, доцент
Лахно Світлана Миколаївна,
завідувач кафедри російської мови
Харківського медичного університету.

Провідна установа : Полтавський державний педагогічний
інститут ім. В.Г.Короленка,
кафедра світової літератури,
Міністерство освіти, м. Полтава.

Захист відбудеться “ 22 “ січня 1999 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д. 64. 053. 03 при Харківському державному педагогічному університеті ім.
Г.С.Сковороди, м. Харків–168, вул. Блюхера, 2, ауд. В-215.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського державного
педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди, м. Харків-168, вул. Блюхера, 2.

Автореферат розісланий “ 22 “ грудня 1998 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Олексенко О.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В. Шекспір – колосальне явище в історії світової культури. Його спадщина стала невід'ємною частиною духовного життя людства, активно засвоюється національними літературами усіх країн світу. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема сприймання творчості англійського драматурга в усі епохи і в усіх країнах, куди вона проникала.

Великим і безсумнівним є вплив Шекспіра на російську літературу. Ним захоплювалися О.С. Пушкін і М.Ю. Лермонтов, В.Г. Белінський і О.І. Герцен, М.О. Некрасов й І.С. Тургенєв. Одночасно з проникненням у світ шекспірівської поезії, яке поступово поглиблюється, відбувається вдосконалення засобів його передачі російською мовою.

Новим і важливим етапом в опануванні творчої спадщини англійського драматурга стала літературна діяльність Б. Пастернака, поета і перекладача. Серія його перекладів шекспірівських трагедій виявилася у російській перекладній літературі справжньою подією, ще недостатньо вивченою і оціненою. Відчутний внесок в освоєння перекладацького стилю Пастернака був зроблений Е. Еткіндом, М. Морозовим, Л. Арінштейном, Л. Озеровим, В. Левіком. Цінні спостереження над перекладами Пастернака містяться у передмовах і коментарях до його праць, написаних Н. Любимовим, Н. Банниковим. Однак дослідження цих авторів не мали за мету висвітлити перекладацьку діяльність Пастернака в усій багатоманітності повинні спостереження над перекладами Пастернака у творчому світі Пастернака, як правило, розглядалася однобічно, в контексті перекладацької діяльності Пастернака. Донині не було предметом спеціального дослідження питання про вплив роботи над перекладами Шекспіра на власну поетичну творчість Пастернака, про роль Шекспіра у творчій еволюції російського письменника, а також “шекспіризм” поезії Пастернака та його роману “Доктор Живаго”. Необхідність у монографічному дослідженні цих проблем давно назріла, адже їхнє розв'язання власну поетичну творчість розширити наші уявлення про літературну діяльність Б. Пастернака – поета і перекладача, але й відкрити нові перспективи у вивченні творчої спадщини російського письменника.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дане дослідження проводилось в рамках плану науково-дослідницької роботи кафедри світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. Згідно з ним особлива увага приділяється питанням взаємодії різних літератур світу. Вивчення взаємодії і взаємовпливу літератур – важливий для сучасного літературознавства напрямок дослідження.

У рамках наукового плану кафедри англійської філології Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди проводилося дослідження пастернаківських перекладів поезії Шекспіра.

Мета і задачі дослідження. Робота, яка пропонується, має за мету визначити місце Шекспіра у творчому світі Б. Пастернака, його роль у формуванні світогляду та естетики російського письменника, у розширенні його поетичного арсеналу. Автор цієї роботи прагне висвітлити тему “Шекспір у творчому світі Пастернака”, акцентуючи увагу на тих її аспектах, які були ще недостатньо вивчені сучасним літературознавством. При цьому він спирається на два основних положення, які є свого роду смисловими центрами цього дослідження: Пастернак–перекладач по-справжньому відкрив російському читачеві Шекспіра–драматурга і Пастернак–поет і прозаїк зазнав на собі впливу поезії і драматургії Шекспіра. Тільки враховуючи обидва ці положення можна, на думку автора, отримати

найбільш повне уявлення про ту роль, яку відігравав Шекспір у творчому житті Б. Пастернака.

Мета дисертаційного дослідження зумовлює необхідність розв'язання ряду задач:

визначити, в чому полягає сутність шекспірівського впливу на оригінальну творчість Пастернака;

з'ясувати, які теми, образи і мотиви творів Шекспіра знаходили відгук у Пастернака – поета і прозаїка;

простежити подальший розвиток шекспірівських тем та образів у творчості російського письменника;

проаналізувати роман Пастернака “Доктор Живаго” в контексті впливу поезії Шекспіра на оригінальну творчість Пастернака;

виявити ті риси оригінальної художньої монери Пастернака, які знайшли відображення в його перекладах Шекспіра;

проаналізувати переклади Пастернака в контексті його біографії, естетичних поглядів та оригінальної поетичної творчості.

Матеріалом дослідження стала лірика Б. Пастернака, його незакінчена п'єса “Слепая красавица” і роман “Доктор Живаго”. Автор дисертації звертається також до сонетів і трагедій Шекспіра “Гамлет”, “Король Лир”, “Ромео и Джульєтта”, “Отелло”, “Макбет”, “Антоний и Клеопатра” і до їх перекладів російською мовою, виконаних Б. Пастернаком, М. Лозинським, А. Радловою та іншими.

Теоретична база і методи дослідження. Теоретичною базою дослідження є розроблені сучасною наукою принципи описового, соціально-генетичного та історико-соціологічного методів, а також елементи порівняльного і лінгвістичного аналізу тексту.

Наукова новизна роботи – в її багатоаспектності. Тема “Шекспір у творчому світі Пастернака” вперше стала об'єктом цілеспрямованого монографічного дослідження, в ході якого було вжито комплексний аналіз основних напрямів літературної діяльності Пастернака, його поезії, прози, перекладів, драматичних творів, критичних заміток, а також епістолярної спадщини письменника.

В ході цього дослідження було здійснено новий підхід до вивчення літературної спадщини Б. Пастернака: творчість письменника розглядається у тісному поєднанні, взаємозв'язку і взаємовпливі усіх його елементів. Цей підхід допомагає по-новому подивитися на літературну діяльність Пастернака – перекладача, глибше зрозуміти природу його художньої майстерності, простежити витоки його перекладацької діяльності. З іншого боку, цей підхід відкриває нові перспективи і у вивченні оригінальної творчості Пастернака. Вона розглядалася у двох основних аспектах: з точки зору того впливу, який справила оригінальна творчість Пастернака на його перекладацьку діяльність, і з точки зору зворотної дії перекладів на оригінальну поезію і прозу письменника.

Поезія Пастернака та його роман “Доктор Живаго” вперше аналізуються у контексті впливу поезії та драматургії Шекспіра на оригінальну творчість Пастернака.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні курсу історії світової літератури в вузі, гімназії, школі, а також при розробці спецкурсів і спецсеминарів з теорії і практики перекладу.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри світової літератури Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, були представлені на читаннях молодих учених пам'яті Л.Я. Лівшиця у доповіді “Трагедія Шекспіра “Гамлет” в перекладі

Пастернака” (ХГПУ ім. Г.С. Сковороди, 27 березня 1996 року), лягли в основу чотирьох статей, присвячених творчості Пастернака.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається із вступу, трьох глав, висновків і списку літератури. Обсяг дисертації – 161 сторінка, бібліографії – 16 сторінок машинопису. Список використаної літератури становить 252 назви.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У ВСТУПІ визначається об’єкт і мета дослідження, ставляться задачі, розв’язання яких сприяє досягненню мети, характеризується актуальність та наукова новизна роботи.

ПЕРША глава дисертаційного дослідження “ПЕРЕКЛАДИ ПАСТЕРНАКА У КОНТЕКСТІ ЙОГО БІОГРАФІЇ, ЕСТЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ТА ОРИГІНАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ” присвячена перекладацькій діяльності Б. Пастернака. Беручи до уваги той факт, що переклади з Шекспіра посідали важливе місце у творчому житті Пастернака і праця над ними була довготривалою і плідною, автор цієї роботи вважає, що тема “Шекспір у творчому світі Пастернака” органічно поєднує в собі ряд аспектів, які характеризують діяльність Пастернака над перекладами Шекспіра.

Ця глава складається з двох розділів. У першому /”Огляд літератури”/ автор, аналізуючи праці своїх попередників, показує, що тема “Шекспір у творчому світі Пастернака”, як правило, розглядалася в рамках вивчення перекладацької діяльності Б. Пастернака. В ряді критичних статей викладалися погляди Пастернака на теоретичні питання перекладу, вказувалося на досягнення і недоліки його перекладацької манери, наводилися дані, які дозволяють охарактеризувати велику роботу Пастернака над перекладами зарубіжних авторів, котра сформувала той стиль, який можна виділити серед численних перекладів. Незважаючи на те, що багато дослідників зазначали вплив перекладів Пастернака на його оригінальну творчість, і той факт, що у своїх перекладах Пастернак завжди залишався самобутнім поетом, питання про взаємовплив перекладів та оригінальної творчості Пастернака все ще маловідоме. Те саме можна сказати і про “шекспіризм” Пастернака: огляд існуючої літератури свідчить про відсутність будь-якого цілеспрямованого дослідження цієї проблеми.

У другому розділі першої глави /”Творчі принципи Пастернака-перекладача”/ предметом дослідження є підхід Пастернака до основних питань теорії та практики перекладу. Виходячи з того, що творчість Пастернака-перекладача не можна правильно зрозуміти без з’ясування його творчих принципів, індивідуального перекладацького кредо, автор дослідження вважає за необхідне почати свою роботу з викладення тих основних теоретичних положень, які лежать в основі перекладацької діяльності Пастернака.

У процесі дослідження ми звертаємося до критичних статей та листів Пастернака, а також до його поетичних творів, які є свого роду вираженням основних творчих принципів Пастернака. Дослідження проводилося із залученням перекладних творів Пастернака, які дозволяють судити про практичне втілення тих чи інших принципів.

Розсіяні в листах численні висловлювання Пастернака про працю над перекладами дозволяють бачити її у всій складності і суперечливості: з одного боку, це зневажливі

відгуки Пастернака про свою перекладацьку діяльність, яку він називає “побічним заробітком та професійним оброком” і розглядає як перешкоду на шляху “вільного вираження справжніх своїх думок”¹; з іншого боку, в листах Пастернака нерідко зустрічаються слова, які свідчать про його захоплення оригіналом, про те, що зіткнення з творами великих майстрів надихало Пастернака на написання рівноцінних творів.

Далі в розділі автор дослідження переходить до викладу тих основних принципів, на які спирався Пастернак у своїй перекладацькій практиці. Особливо відзначається той факт, що, створюючи переклади, Пастернак не проводив чіткої межі між працею перекладача та оригінальною творчістю. Він підкреслював, що з точки зору поетичної техніки для нього абсолютно однаково, чи працює він над перекладом, чи над власним поетичним твором. Подібна єдність у підході до своєї оригінальної творчості і діяльності перекладача визначила той збіг основних рис перекладацької та поетичної манери Пастернака, який був виявлений у ході дослідження.

Ряд критичних заміток і статей, написаних Пастернаком, свідчить про те, що перекладач мав власні погляди на питання теорії та практики перекладу, які нерідко не збігалися із загальноприйнятими. В основі його перекладацької діяльності, перш за все, лежить ідея, що переклад в ідеалі повинен бути художнім твором і, при спільності тексту, “стає нарівні з оригіналом своєю власною неповторністю”². Послідовний противник “буквалізму” та принципу рівнорядковості, на жертву котрим нерідко приносилися гладкість та милозвучність, Пастернак формулює власні принципи: принцип “навмисної свободи, без якої не буває наближення до великих речей”, принцип природності – і вираження, і змісту, і “ходи” вірша, і його мелодики, та принцип життєвості, первісності перекладу. Більша частина дослідження, яке проводиться у цьому розділі, присвячена розкриттю цих принципів. У результаті вдається встановити, що, допускаючи більшу, ніж було прийнято у перекладацькій практиці 30-50 років, свободу, Пастернак розумів її в тому ж смислі /як “свободу і сміливість уявлення”/ і в тому ж обсязі, що і свободу самостійної поетичної творчості. Все, що можна було зберегти при перекладі, він зберігав. Коли ж доводилося обирати та чимось жертвувати, Пастернак робив вибір на користь живості, природності мови, “плинності” форми. Оскільки головне завдання перекладача Пастернак вбачав у тому, щоб дати віршу, який перекладається, нове життя у стихії російського віршування, щоб переклад звучав як оригінальний вірш з такими ж рисами природності, легкості, невимушеності, як будь-яке дитя поета.

Ще один творчий принцип Пастернака-перекладача – принцип “народності мови” – містить у собі, з одного боку, широке застосування розмовного стилю, народних речень, прозаїзмів, русизмів, з іншого – боротьбу з риторикою, порожнім красномовством, прагнення уникати високого стилю, знищення евфуїзмів.

Іншими важливими рисами перекладацької манери є:

- аналітичність, тобто прагнення перекладача проникнути у суть перекладу, охопити усе, що до нього належить, результатом чого є численні статті, в яких автор нерідко дає творах Шекспіра нове, глибоко оригінальне тлумачення;

¹ Переписка Б. Пастернака /Сост. Е.В. Пастернак, Е.Б. Пастернак. – М.: Художественная литература, 1990. – С. 222.

² Пастернак Б. Заметки переводчика //Собрание сочинений в 5-ти томах. – М.: 1991.- Т.4. – С. 394.

- масштабність, першорядна значимість цілого /цей принцип дозволив перекладачу відволіктися від дослівного перекладу, побачити ту або іншу сцену ніби на відстані і, завдяки цьому, охопити її в усьому обсязі/;

- метафоричність мови /привертає увагу характерне для Пастернака зміщення двох значень у метафорі – прямого та переносного; опора на другий смисл – смисл творчий – художнє досягнення Пастернака-поета і перекладача/;

- динамічність дієслів та метафор: у перекладах Пастернака завжди відчувається стихійна лірична напруга, поривчастість, стрімкий натиск образів, внаслідок чого світ постає перед нами рухомим, постійно змінним, пульсуючим;

- “картинність зображення”: засобами поезії Пастернак малює повсякденний людський побут, прості життєві звичаї, що дозволяє відтворити шекспірівські пейзажі в усій принадності їх буденної характеристики;

- широке використання звукопису, різноманітність синтаксису, великий ритмічний діапазон звучання перекладу.

У процесі подальшого дослідження автор, звернувшись до оригінальних поетичних творів Пастернака, встановлює єдність творчих принципів Пастернака-перекладача і поета оригінального, а також схожість основних рис його поетичної і перекладацької манери. Усе, що служить свідченням того, що поезія Пастернака та його переклади перебувають у тісному взаємозв'язку, є складовим елементом єдиного творчого процесу.

У ДРУГІЙ главі дисертації “ПАСТЕРНАК – ПЕРЕКЛАДАЧ ТА ІНТЕРПРЕТАТОР ШЕКСПІРА” автор дослідження показує, як Пастернак на практиці реалізує проголошені ним принципи. Дослідження, яке проводилося у цій главі, ґрунтується на матеріалах англійських текстів трагедій і сонетів Шекспіра, а також їх перекладу російською мовою, виконаних Пастернаком та його попередниками. Глава побудована на зіставленні пастернаківського варіанту з перекладами інших авторів /перш за все, його сучасників – М. Лозинського та А. Радлової/. Подібний підхід дозволив виявити як достоїнства, так і недоліки пастернаківського перекладу трагедій і сонетів Шекспіра, а також визначити сутність новаторської манери Пастернака - перекладача Шекспіра.

На початку глави аналізуються причини серйозного і тривалого інтересу Пастернака до творчості англійського драматурга. Інтерес цей виростав з власної поетичної практики Пастернака, його бажання уникнути поверхових настроїв, які панували в поезії того часу. Висока оцінка творчості Шекспіра, якого Пастернак вважав “засновником” і “законодавцем”, пояснює той факт, що як тільки поет відчув у собі талант перекладача, він взявся за Шекспіра, який вразив його уяву.

Шекспірівський цикл Пастернака включає переклад семи трагедій, трьох сонетів, двох ліричних віршів, а також роздумів на шекспірівські теми, які містяться в його статтях і листах.

Аналізуючи переклади Шекспіра, які існували до Пастернака, автор дослідження простежує в них дві основні тенденції:

- 1) прагнення не стільки відтворити оригінал, скільки переказати його своїми словами; при цьому створюється певний, умовно “шекспірівський”, урочистий і пишномовний стиль (прикладі подібного “романтизування” Шекспіра ми знаходимо у О.І. Кроненберга, М.О. Загуляєвої, О.Л. Соколовського, П.П. Гнедича);
- 2) повернення до оригіналу, прагнення відтворити його з усією точністю і в усіх деталях (переконаним прихильником цього напрямку, який нерідко призводив до буквалізму, є М.Л. Лозинський).

Уже на підставі обраного ним методу можна говорити про те, що Пастернак не був прихильником жодного з цих напрямків. Орієнтуючи свій переклад перш за все на театр, він переслідував мету досягти його живості, природності звучання, створити “просту та легку сценічну трактовку” шекспірівського тексту. Щоб переклад був зрозумілим і доступним, Пастернак перекладав Шекспіра як сучасного автора, без домішки стилізації та архаїки. Його метою було скоротити до мінімуму відстань між нинішнім глядачем і читачем з одного боку, і оригіналом, епохою оригіналу з іншого. Це в свою чергу визначило ті новаторські риси перекладацької манери Пастернака, про які йдеться у цій главі.

Уперше в історії російського перекладу Шекспіра Пастернаку вдалося індивідуалізувати мовленнєві особливості шекспірівських героїв: кожен з них має у Пастернака свій голос, з притаманними тільки йому інтонаціями, з характерною для нього гамою метафор і порівнянь. У дослідженні детально простежується процес відтворення типової для кожного персонажа системи образів.

У перекладі Пастернака можна знайти численні приклади розкриття емоційних підтекстів оригіналу, завдяки чому його герої постають як люди з властивими їм людськими емоціями.

По-своєму розв’язує Пастернак і проблему мови Шекспіра, будуючи свій переклад на матеріалі живої розмовної мови.

Новаторство Пастернака-перекладача відбивається і в тому, що він уперше звертає нашу увагу на надзвичайну динамічність творів Шекспіра. Йдеться не тільки про стрімкість розвитку дії трагедії. У рухові, розвитку показані Пастернаком живі шекспірівські образи. Найбільш яскравим з точки зору динамічності є образ Гамлета. Детальний аналіз дозволив прийти до висновку про те, що у кожній новій сцені своєї появи Гамлет виступає у новій якості: незадоволена людина, замкнена у власному світі скорботи і печалі – на початку трагедії; обурений неправдою і удаваністю, пристрасний викривач світу зовнішнього – у другому монолозі трагедії; і, нарешті, у заключних сценах трагедії перед нами вже не палкий юнак, а зріла розважлива людина, – людина з розбитим серцем, спустошеною душею, втраченими ілюзіями юнацтва. Така еволюція Гамлета, тонко підмічена і передана Пастернаком. Така й еволюція його мови: від палких, схвильованих фраз, які викривають все і вся, – до роздумів, міркувань. Проведене у главі дослідження свідчить про підвищену увагу Пастернака до смислового та емоційного боку оригіналу, до тих реплік і фраз, які передають зміни настрою героя, про те нове, що з’являється у ньому у кожній наступній сцені, характеризуючи його як особистість, яка змінюється у ході дії. Аналогічно простежується у праці еволюція образу Офелії. Звернувшись до інших трагедій Шекспіра у перекладі Пастернака – “Отелло”, “Король Лир”, “Ромео и Джульєтта”, ми знаходимо підтвердження тому, що його переклад дає незвичайно повне уявлення про багатство і різноманітність створених Шекспіром образів.

Вказавши на достоїнства перекладу Пастернака, основні риси його новаторства, автор відзначає і певні недоліки, виявлені в ході дослідження. До найбільш суттєвих належать наведені в роботі приклади спрощень шекспірівської думки, відхилень від смислу оригіналу. Більша частина цих недоліків припадає на прозу, яка, на думку багатьох дослідників, була найбільш слабким місцем пастернаківського перекладу.

Безсумнівною заслугою Пастернака є переклад шекспірівських пісень, близьких йому своєю простотою і народністю мови. Це стає особливо очевидним при порівнянні його перекладу пісень з варіантами М. Лозинського і А. Радлової. Якщо в останніх вони звучать ваговито і незрозуміло, чому значною мірою сприяють архаїзми і буквалізми, які зустрічаються у цих перекладах, то у перекладі Пастернака пісні ллються легко і

невимушено. В умінні передати все те, що йде у Шекспіра від рідного англійського ґрунту, англійських балад, – незаперечне достоїнство пастернаківського варіанту перекладу.

Здійснений у заключній частині глави аналіз пастернаківського перекладу трьох сонетів Шекспіра свідчить про те, що Пастернак-перекладач лірики Шекспіра залишається вірний своїм перекладацьким принципам. Перш за все це виявляється в його прагненні зняти риторичну, декламаційну, уникнути поетичних шоблонів, копіювання зовнішніх деталей, а також у прагненні до розмовності, просторіччя. Природність, народність мови, ясність і виразність думки, конкретність почуттів і вираження відрізняють пастернаківський переклад сонетів Шекспіра. Їх аналіз дозволяє судити про те, як у ході тривалої роботи над перекладами Шекспіра відточується майстерність перекладача, що дозволяє йому наблизитися до тексту оригіналу, точно відтворити його структуру, тональність. У той же час велика творча сміливість, яка не зраджувала Пастернака протягом усієї його літературної діяльності, допомагає йому, відступаючи у деяких місцях від перекладу дослівного, підійти до найпотаємнішого – смислу сонета.

Взагалі, проведене у другій главі дослідження дає усі підстави стверджувати, що Пастернак досяг безсумнівного успіху у праці над перекладами лірики і драматургії Шекспіра. Звільнивши поезію англійського драматурга від буквалізмів і поетизмів, увівши її у русло розмовної мови, Пастернак врешті-решт досягає того ефекту, якого він прагнув у своїй перекладній поезії: твори Шекспіра уперше звучали російською мовою легко, природно і вільно, як твори оригінальної російської літератури.

Не останню роль у тому, що Пастернак зміг досягти подібного успіху у роботі над перекладами Шекспіра, відіграв той факт, що, як показує аналіз, поезія англійського драматурга багатьма своїми рисами близька до оригінальної поезії Пастернака. Ця близькість виявляється у метафоричності, природності, народності мови обох авторів, у надзвичайній динамічності, емоційності їхніх творів, у схожості їхніх світоглядів, поетичних систем.

Духовна близькість обох авторів призвела, у свою чергу, до того, що Шекспір - поет і драматург відчутно вплинув на оригінальну творчість Пастернака. Сутність цього впливу розкривається у заключній, ТРЕТІЙ, главі дослідження – “ВПЛИВ ШЕКСПІРА НА ОРИГІНАЛЬНУ ТВОРЧІСТЬ ПАСТЕРНАКА”. У цій главі автор ставить перед собою мету не тільки виявити у творчості Пастернака теми, образи і мотиви, навіяні поезією Шекспіра, але і показати їх розвиток у Пастернака. Предметом дослідження стала більша частина поетичних і прозових творів Пастернака, його листи і критичні статті.

Написані у ході праці над перекладами Шекспіра статті Пастернака (“О Шекспире” /1952 р./, “Заметки о Шекспире” /1940-1942 рр./, “Заметки к переводам из Шекспира” /1946-1956 рр./) свідчать про те, що Шекспір для Пастернака – це, перш за все, “дитя природи”, а його твори – “ідеал і вершина мистецтва реалізму”. Саме реалізм, “залучення життя у свої твори”, “дух простоти і правди” забезпечили творам Шекспіра таку виняткову життєздатність. Для самого Пастернака життєздатність шекспірівських творів була настільки очевидною, що багато явищ сучасної йому дійсності здавалися продовженням комедій і трагедій Шекспіра: навколо нього розігрувалися драми, схожі на шекспірівські, а люди, яких скрізь зустрічав Пастернак, так нагадували героїв Шекспіра, що здавалися йому персонажами, які зійшли зі сторінок улюблених творів.

Листи Пастернака свідчать про те, що письменник постійно знаходив у житті схожість із сюжетами шекспірівських творів. Цим, значною мірою, і пояснюються наявні у Пастернака численні згадки про героїв Шекспіра, події його трагедій, а також шекспірівські образи і мотиви, які набули у Пастернака глибокого та оригінального розвитку.

Шекспірівські образи виникли уже в ранній творчості Пастернака, за десятиліття до того, як він зайнявся перекладами Шекспіра. Одним з перших таких образів, запозиченим Пастернаком у Шекспіра, є образ “макбетових відьом” /вірш “Десятилетие Пресни” (1915 р.)/. Аналіз вірша дає можливість пояснити причини виникнення цього образу у Пастернака. Достатньо проникнутися загальним настроєм вірша – настроєм невідомості, тривожного очікування, передчуття майбутньої біди, щоб зрозуміти, що образ відьом виникає не випадково: так само, як і в шекспірівському “Макбеті”, відьми з'являються перед героєм, який намагається зазирнути у майбутнє.

З драмами Шекспіра асоціюється у Пастернака і любовна драма, яку переживає ліричний герой вірша “Марбург”. Внаслідок цієї асоціації, очевидно, і з'являється відомий чотиривірш Пастернака:

В тот день весь тебя, от гребенок до ног,
Как трагик в провинции драму Шекспирову,
Носил я с собою и знал назубок,
Шатался по городу и репетировал.

(“Марбург”, 1916)

Близькі до Шекспіра і тема другого народження, і мотив “одужування” від емоційного потрясіння, які звучать у вірші. Це впливає з проведеного у роботі порівняльного аналізу вірша Пастернака і трагедій Шекспіра. Споріднена із шекспірівською і композиційна незавершеність твору, його відкритість майбутньому, “білому ранку” безкінечного світу.

Шекспірівські образи і мотиви знаходимо у книзі Пастернака “Сестра моя жизнь” (1917). У вірші “Уроки англійського” такими образами є героїні шекспірівських трагедій – Офелія і Дездемона. Змальовуючи героїнь Шекспіра на порозі їхньої загибелі, Пастернак прагне показати процес їх єднання з природою. Тим самим він втілює у своєму вірші шекспірівську ідею про те, що перехід у вічність відбувається через повне злиття з природою.

Образи Шекспіра – Гамлет та Офелія – зустрічаються ще в одному вірші книги “Сестра моя жизнь” – “Елене”. Аналізуючи вірш, написаний влітку 1917 року, автор дослідження проводить аналогію з трагедіями Шекспіра, історія кохання в котрих розвивається на тлі історичних подій, а любовні переживання переплітаються з громадянськими потрясіннями, історичними переворотами.

Вплив Шекспіра-драматурга найбільш сильно відбивається у “Драматических отрывках” Пастернака (1917р.). Не тільки тематика твору наближає його до сюжетів Шекспіра, але й складна образна система, насиченість порівняннями і метафорами, складний синтаксис, піднесений, урочистий стиль, не характерний для поезії Пастернака. У дусі шекспірівських сонетів написаний початок уривків: розбивши його умовно на три чотиривірші і один заключний двовірш, ми отримаємо структуру шекспірівського сонета; кожний чотиривірш при цьому несе в собі відносно закінчену думку, а перші два рядки можна розглядати як свого роду зачин, в якому розробляється основна ідея, яка набуває свого подальшого розвитку у творі. Урочисто і велично, у піднесеному, дещо зловісному тоні – традиційний тон фінальних монологів Шекспіра – звучать у Пастернака заключні монологи героїв. Велика кількість афоризмів, метафоричних висловів і піднесених образів посилює подібність до шекспірівських монологів. Цьому сприяє і той факт, що увесь твір Пастернака написаний п'ятистопним ямбом – розміром сонетного вірша і творів великих форм у Шекспіра.

В одному із своїх віршів Пастернак з точністю відтворює назву однієї з п'єс Шекспіра – “Сон в летнюю ночь” (1922 р.). У вірші Пастернака немає прямих згадок про

героїв або події одноіменної комедії Шекспіра. Однак тема сну, “видінь”, які виникають літньої ночі, та розгорнуті, сповнені спокою, краси і натхнення опису природи споріднені з шекспірівськими.

Є у Пастернака вірш, безпосередньо присвячений англійському драматургу, – “Шекспир” (1919 р.). Звертаючись до статей Пастернака, які розкривають деякі факти біографії Шекспіра, автор дослідження дає свою трактовку вірша, зводячи її до існуючих у творчості Шекспіра двох напрямків: натурпоетичного та аристократичного. Зіткнення цих напрямків у вірші Пастернака призводить до виникнення конфліктної ситуації.

У запропонованому дослідженні наводиться ряд інших образів і мотивів творів Шекспіра, які набувають розвитку у Пастернака або зустрічаються у нього лише епізодично. Вони виникають як у ліричних (вірші “Конец”, “Разрыв”, “Клеветникам”, “Брюсову”), так і в прозових творах Пастернака (“Охранная грамота”, “Мышь”, “Люди и положения”, “Первые опыты”, “Апеллесова черта”), а також у його листах.

Аналіз творів, які належать до пізнього періоду літературної діяльності Пастернака, показує, що вплив Шекспіра у цей період не тільки не послаблюється, а й стає ще більш відчутним, адже за плечима у нього – багатолітня праця над перекладами шекспірівських драм; праця, під впливом якої виникає власний драматичний твір Пастернака – п'єса “Слепая красавица” (1960 р.). У роботі визначаються основні риси, які наближають п'єсу Пастернака до трагедій Шекспіра: наявність яскравого історичного тла; надзвичайна динамічність твору, прагнення показати усі процеси у розвитку; багатобарвність мови, велика кількість каламбурів; “театральність” твору, його насиченість подіями і героями; сила і яскравість жіночих характерів. Образ шекспірівського Гамлета займає важливе місце у свідомості головного героя п'єси – Григорія Агафонова. Про те, наскільки близький до нього герой Шекспіра, свідчать постійні роздуми Агафонова про Гамлета і про трагедію Шекспіра в цілому. Зближенню образів сприяє і той факт, що Агафонов, подібно до Гамлета, пише власну п'єсу у п'єсі, виражаючи у ній потаємні думки і мрії.

Під безперечним впливом філософських ідей та гуманістичних принципів Шекспіра пише Пастернак роман “Доктор Живаго”. Твір являє собою свого роду продовження роздумів Шекспіра про смисл життя, про основні проблеми людського існування. У ході дослідження були виявлені основні риси подібності роману до п'єс Шекспіра: наявність широкого історичного тла, ставлення до історії як до процесу, який протікає незалежно від вольових зусиль людини, зв'язок визначних подій і життєвих потрясінь з явищами природи. Пастернак торкається у своєму творі тем і проблем, які є основними у творчості англійського драматурга: проблеми “людина і час”, “людина і епоха”, в якій “урвався зв'язок часів”, теми протиставлення особистості натовпу, теми жертвності, ідеї вільної особистості, теми безсмертя.

Численні факти свідчать про близькість образів головних героїв Пастернака і Шекспіра – Юрія Живаго і Гамлета. Герой Пастернака дивовижно точно повторив долю свого літературного попередника, і ця схожість доль зумовлена, на наш погляд, схожістю філософських переконань Пастернака і Шекспіра, їх поглядів на хід історичного процесу.

Услід за Шекспіром Пастернак уводить у свій роман тип героя-мандрівника, шукача істини, правди людських стосунків. У пошуках цієї правди герой блукає по всіх колах житейського пекла; як і шекспірівського Гамлета, його мучать сумніви і хитання, роздирають суперечності.

Далі у дослідженні простежується, як в образі головного героя втілюються основні ідеї твору – “ідея вільної особистості” та “ідея життя як жертви”, що в черговий раз наближає

його до шекспірівського Гамлета. Як і Шекспір, Пастернак звертається до образу героя, який був одночасно і героєм, і жертвою часу. Пастернаківська концепція жертвовної особистості являє собою сплав авторської віри у визвольну силу самопожертви і його переконаності, що ніким іншим жертвувати не можна.

Тема жертвовності у Пастернака, як правило, має специфічно християнське забарвлення. Образ Христа є для Пастернака ключовим і при створенні образу Юрія Живаго, і в розумінні такого характеру, як шекспірівський Гамлет. Пастернак розкриває смисл долі героя Шекспіра, пов'язуючи його з християнським розумінням жертви, про що свідчить поданий у дослідженні аналіз вірша Пастернака "Гамлет", а також інтерпретація Пастернаком у статті "Замечания к переводам из Шекспира" трагедії англійського драматурга.

Пастернак, як і Шекспір, веде свого героя до неприйняття зла через смерть героя, причому моральна перевага лишається за ним. Більше того, у добровільній самопожертві, у зреченні героєм себе самого автор вбачає запоруку його безсмертя. Подібно до Шекспіра, Пастернак закінчує свій роман на високій оптимістичній ноті, стверджуючи віру у майбутнє, у торжество життя, свободи і справедливості.

Шекспірівським впливом пояснюється і наявність у Пастернака потаємних, надприродних елементів, театральність його роману, поєднання у ньому елементів трагічного і комічного. Як і в п'єсах Шекспіра, велика роль тут відводиться монологам як засобу самовираження героїв.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведеного у дисертаційній роботі дослідження зроблено такі висновки:

1. Перекладна поезія Пастернака та його оригінальна творчість є свого роду сполученими посудинами. Вони не тільки взаємопов'язані і взаємовпливають одна на одну, але й органічно продовжують одна одну.
2. Єдність у підході Пастернака до своєї власної творчості і своєї перекладацької діяльності і зумовили той збіг творчих принципів Пастернака-поета і Пастернака-перекладача, який було встановлено в результаті дослідження.
3. Пастернак-перекладач завжди залишався вірний собі як поету глибоко оригінальному. І тут йдеться не про те, що, як гадають деякі дослідники, Пастернак заступав собою авторів, яких перекладав. Це питання розглядалося ширше: сам вибір творів відбувався таким чином, що врешті-решт переклади Пастернака стали продовженням тих думок і почуттів, якими сповнена його оригінальна поезія. Тому поряд з автором, який перекладається, вбачається образ Пастернака. Він не заступає його і не самоусувається, він існує нарівні з ним, тому що як поет оригінальний поділяє його погляди.
4. Новаторство Пастернака-перекладача найбільш повно відбилося в його перекладах шекспірівських п'єс. Головна заслуга Пастернака-перекладача Шекспіра в тому, що він передав у Шекспірі головне: Шекспіра-поета, Шекспіра-драматурга; створив переклад, який легко проникає у серце і розум глядача і міцно стоїть у свідомості читача поруч з творами оригінальної російської літератури.
5. Тривале "уживання" у Шекспіра відчутно вплинуло на оригінальну творчість Пастернака, на формування його світогляду та естетики, розширило його поетичний

арсенал, збагатило його поезію і прозу новими образами і мотивами. Пастернак багато чому навчився у Шекспіра, перейняв мудрість філософії великого гуманіста. Це допомагало йому в поетичній практиці уникати дрібних тем і характерів, поверхових настроїв, які панували в поезії того часу.

6. Відчуваючи безсумнівний вплив Шекспіра - філософа, гуманіста, поета, драматурга, Пастернак завжди залишався глибоко оригінальним, самобутним письменником. Надто велике було у ньому творче начало, надто яскравий талант він мав, щоб можна було говорити про яке-небудь запозичення або наслідування. Образи і мотиви, які виникали у Пастернака під впливом чужої поезії, завжди набували глибокого оригінального розвитку. Чуже було для нього чимось на зразок народжуючого начала, такого ж, як і враження від зовнішнього світу. Чуже завжди породжувало у нього своє. Тому і не боїться він піти на тісне зближення з класиками. Подібні зустрічі не були для нього небезпечними: сила його самобутнього таланту, свіжість поетичного погляду дозволяли покласти в основу своїх творів уже відомі образи, даючи їм глибоку оригінальну трактовку.

Шекспір указував шлях до серйозних драматичних світів, глобальних проблем, грандіозних задач, глибоких характерів. Саме цим шляхом і пішов у своїй творчості Пастернак – поет і прозаїк.

ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ОПУБЛІКОВАНО ТАКІ РОБОТИ:

1. Кононова Ж. А. Три зеркала. "Гамлет" в перекладах М.Лозинського, А.Радлової, Б.Пастернака. // Русская филология. Украинский вестник.-Харьков, 1996.- № 3-4.- С. 9-13.
2. Кононова Ж.А. 74-й сонет В.Шекспіра в російських перекладах // Мировая литература в школе и вузе.- Харьков, 1996.- Вып. 4.- С. 1-6.
3. Кононова Ж.А. Концепция жертвенной личности в творчестве Б.Л.Пастернака // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. Серія літературознавство.- Харків, 1997.- Вип. 6(11).-С. 63-68.
4. Кононова Ж.А. "Игра в людей" или "Выход идеи на подмости". О театральности романа "Доктор Живаго" и творчества Б.Пастернака в целом // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. Серія літературознавство.- Харків, 1998.- Вип. 4(15).- С. 80-83.

АНОТАЦІЇ

Кононова Ж. О. В. Шекспір у творчому світі Б. Пастернака. - Рукопис.

Дисертація на здобуття ученого ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01. 02 – російська література. - Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Харків, 1998.

Дисертація присвячена проблемі “шекспіризма” творчості видатного російського поета і прозаїка ХХ століття Б. Пастернака. У роботі визначається сутність шекспірівського впливу на оригінальну творчість Пастернака, виявляються основні теми, образи і мотиви творів Шекспіра, що знайшли відгук в поезії та прозі російського письменника. Роман Пастернака “Доктор Живаго” вперше аналізується в контексті впливу шекспірівської поезії і драматургії на оригінальну творчість Пастернака. Одержані внаслідок дослідження висновки свідчать про те, що Шекспір зіграв важливу роль у творчій еволюції російського

письменника, у формуванні його світогляду і естетики, збагатив поезію і прозу Пастернака новими темами, образами і мотивами. Яскравий самобутній талант Пастернака сприяв тому, що, нав'язані шекспірівською поезією образи і мотиви, як правило, одержували у нього подальший, глибоко оригінальний розвиток.

Ключові слова: контекст, еволюція, творчість, світогляд, естетика, мотив, образ, самобутність.

Кононова Ж.А. В.Шекспир в творческом мире Б.Пастернака.- Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. - Харьковский государственный педагогический университет им. Г.С.Сковороды, Харьков, 1998.

Диссертация посвящена проблеме “шекспиризма” творчества крупнейшего русского поэта и прозаика XX века Б.Пастернака. В работе определяется сущность шекспировского влияния на оригинальное творчество Пастернака, выявляются основные темы, образы и мотивы произведений Шекспира, нашедшие отклик в поэзии и прозе русского писателя. Роман Пастернака “Доктор Живаго” впервые анализируется в контексте влияния шекспировской поэзии и драматургии на оригинальное творчество Пастернака. Полученные в результате исследования выводы свидетельствуют о том, что Шекспир сыграл важную роль в творческой эволюции русского писателя, в формировании его мировоззрения и эстетики, обогатил поэзию и прозу Пастернака новыми темами, образами и мотивами. Яркий самобытный талант Пастернака способствовал тому, что, навеянные шекспировской поэзией образы и мотивы, как правило, получали у него дальнейшее, глибоко оригінальное развитие.

Ключевые слова: контекст, эволюция, творчество, мировоззрение, эстетика, мотив, образ, самобытность.

Kononova Z.A. Shakespeare in Pasternak's creative world. - Manuscript.

Thesis for a candidates degree by speciality 10.01.02 – Russian literature.- Kharkov Pedagogical University, Kharkov, 1998.

The work is devoted to the problem of Shakespeare's influence on the creative works of Boris Pasternak, the prominent Russian poet and prose writer of the XX-th century. The essence of Shakespeare's influence on Pasternak's original works is determined. The main subjects, motives and images from Shakespeare's works which found response in Pasternak's poetry and prose are revealed. For the first time Pasternak's novel “Doctor Zhivago” is analyzed in the context of Shakespeare's influence on Pasternak's creation. The conclusions obtained during the investigation testify about the fact that Shakespeare has played an important part in the evolution of Pasternak's creative world, forming his outlook and aesthetics. Shakespeare enriched Pasternak's poetry and prose with new subjects, images and motifs. Pasternak's brilliant original talent favoured further, profound and original development of Shakespeare's motifs and images.

Key words: context, evolution, creation, outlook, aesthetics, motif, image, originality.